

ОСОБЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ УГОДИ ПРО ПРАЦЮ

**Танаджі Василь Григорович - здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ**

Стаття посвящена дослідженню проблеми диференціації уголовної відповідальності за грубе порушення угоди о праці. Проаналізовані положення Общей и Особной частей Уголовного кодексу України, пов'язані з законодавчими можливостями диференціації уголовної відповідальності за вказане правопорушення. На основі проведеного аналізу пропонуються шляхи довершенню діючого законодавства в сфері захисту трудових прав людини.

Ключевые слова: грубе порушення угоди о праці, злочин, уголовна відповідальність, диференціація уголовної відповідальності.

Articolul este dedicat studierii problemei diferențierii răspunderii penale pentru încălcarea brută a contractului de muncă. A analizat prevederile părților generale și speciale ale Codului penal al Ucrainei legate de posibilitățile legale de diferențiere a răspunderii penale pentru infracțiune. Pe baza analizei, sunt propuse modalitățile de îmbunătățire a legislației actuale în domeniul protecției drepturilor omului de muncă.

Cuvinte cheie: încălcare brută a contractului de muncă, infracțiune, răspundere penală, diferențierea răspunderii penale.

The article is focused on the study of differentiation of criminal liability's problem for a flagrant violation of the employment agreement. The provisions of the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine, related to the legislative possibilities for differentiation of criminal liability for the specified offense, have been analyzed. Based on the carried out analysis, the author has offered the ways to improve the current legislation in the field of the protection of labor rights. It has been concluded that taking into account the public danger of a flagrant violation of the employment agreement and the real possibilities for the restoration of violated labor rights, the current legislation contains a wide range of differentiation of criminal liability provided for both by the norms of the General and Special Parts of the Criminal Code. In particular, various grounds for the exemption from criminal liability, the imposition of a penalty for incomplete criminal activity, the imposition of a penalty taking into account mitigating circumstances, as well as qualifying features. All this gives sufficient opportunities to consider the peculiarities and degree of public danger of the committed actions at the level of law and the perpetrator's personality of a flagrant violation of the employment agreement. The features of a particular socially dangerous act can be adjusted at the level of individualization of punishment by the relevant law enforcement agency. At the same time, the broad use of qualified features in the researched corpus delicti of a crime will allow for a more accurate consideration of the typical degree of public danger of the committed and the peculiarities of certain criminal offenses against labor rights, which in general will make it possible to more effectively achieve the objectives and tasks of criminal legislation in the field of implementing criminal liability.

Key words: flagrant violation of the employment agreement, a crime, criminal liability, differentiation of criminal liability.

Постановка проблеми. За останні роки криміногенна обстановка в країні суттєво ускладнилася, і на сьогодні злочинність представляє реальну загрозу соціально-економічному розвитку нашої держави, її національній безпеці. Зростання злочинності викликає соціальну напруженість, зростає занепокоєння населення за свою особисту і майнову безпеку. Не виправило ситуацію і анонсоване реформування правоохоронних органів. Довіра громадян до органів влади та кримінально-правової політики держави постійно знижується. Злочинність активно перешкоджає проведенню соціальних та економічних реформ. Так, починаючи з 2013 року, середній рівень злочинності складає понад 500 тис злочинів, що практично на 200 тис. злочинів перевищує показник початку 2000 років [1, с. 50]. Якщо порівняти зазначені показники з даними відносно стабілізації злочинності у 80-ї роках, то ситуація виявляється ще гіршою [2, с. 60].

Не залишилися осторонь сучасних тенденцій і злочинні порушення трудових прав людини. Так, якщо на початку 90-х років практично не реєструвалося жодного злочину цієї категорії [3, с. 1-2], то на сьогодні щорічний показний у цій сфері складає понад 1000 випадків [4]. І це тільки офіційно зареєстрованих злочинів. Враховуючи високу латентність злочинних порушень у сфері трудових відносин, реальна картина є набагато гіршою. Лише офіційно зафіксована заборгованість із виплати заробітної плати у 2018 році склала близько 3 млрд грн [5].

До введення в дію у 2001 р. нового Кримінального кодексу України (далі – КК) багато практиків, а нерідко і науковців, нарікали на неможливість боротьби зі злочинністю при наявній в їх розпорядженні правовій базі. Панацею бачили в новому КК, який був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року. Однак очікуваного суттєвого скорочення злочинності все-таки не відбулося, навпаки, щорічна реєстрація більш ніж півмільйонної кількості злочинних посягань свідчить про зворотне. Сьогодні все частіше звучать заклики щодо розробки та прийняття нового кримінального кодексу. В деякій мірі

ці пропозиції мають під собою вагомі підстави, зокрема, впровадження кримінальних проступків, розширення кримінально-правових заходів впливу на особу винного у скоєнні злочину, в тому числі юридичну. Однак, не стверджуючи того, що чинний кримінальний кодекс України є ідеальним, вважаємо, що він не вичерпав свого потенціалу в реалізації завдань з охорони прав та свобод громадян (у тому числі в питаннях захисту трудових прав людини) та запобігання злочинам. Одним з таких напрямків посилення ефективності кримінального закону є диференціація кримінальної відповідальності.

По суті, про диференціацію кримінальної відповідальності як напрямку або принципу кримінально-правової політики у кримінально-правовій літературі стали писати відносно недавно - з 70-х років, зокрема в роботах І. М. Гальперіна, Г. А. Злобіна, С. Г. Келіної, Г. Л. Крігер і Г. А. Крігер, А. І. Коробєєва, П. В. Коробова, Л. Л. Круглікова, В. І. Курляндського, Ю. Б. Мельникової, А. М. Яковлева. І лише наприкінці ХХ ст. проблему диференціації кримінальної відповідальності стали розглядати як один з основних принципів кримінально-правової політики держави [6, с. 35-36].

Метою статті є проведення аналізу чинного законодавства з питань диференціації кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю та вироблення на їх основі пропозиції з вдосконалення закону про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Основний текст. Диференціація як процес, характеризується поділом, розшаруванням відповідальності в законі залежно від типового ступеня суспільної небезпеки діяння і типового ступеня небезпеки особи винного. Більшість науковців визнає можливість диференціації кримінальної відповідальності як нормами Загальної, так і Особливої частини. У Загальній частині кримінального кодексу така диференціація здійснюється за допомогою інституту звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX), особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV), а також норм про

призначення покарання за незакінчений злочин та за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. ст. 68, 69-1 КК України). В Особливій, в своїй більшості, за допомогою кваліфікованих та привілейованих складів злочинів. Саме властивість кваліфікуючих і привілейованих ознак відображати в законі типову ступінь суспільної небезпеки, притаманну групам злочинів, закономірно призводить до градування типового покарання, а через нього і кримінальної відповідальності так, щоб злочинам з підвищеною (зниженою) суспільною небезпекою відповідали адекватні заходи кримінальної відповідальності (типового покарання) [6, с. 176].

При запровадженні інституту звільнення від кримінальної відповідальності та окремих його підстав законодавцю слід враховувати той факт, що за своєю суттю звільнення є скоріше винятком, ніж нормою. За загальним правилом наслідком злочину є притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Якщо така міра відповідальності в більшості випадків виявляється надто суворою, доречно ставити питання про декриміналізацію самого діяння, наприклад, про його переведення в розряд адміністративних правопорушень.

Кримінальний кодекс України передбачає цілу низку підстав, за яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, зокрема, у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); примиренням винного з потерпілим (ст. 46); з передачею особи на поруки (ст. 47); зміною обстановки (ст. 48); закінченням строків давності (ст. 49).

Перше, що ми відзначаємо, – звільнення від кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю можливе практично за будь-якою підставою, передбаченою розділом IX загальної частини КК України. Стаття 173 КК України (ч. 1 та ч. 2) є злочином невеликої тяжкості, а тому за цією ознакою дає підстави суду застосувати будь-яку з норм, передбачених розділом IX загальної частини КК України. Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин з підстав, передбачених Загальною частиною КК України, є аналогічним стосовно

будь-яких інших злочинних посягань, а тому і порядок звільнення від кримінальної відповідальності немає жодних особливостей порівняно з порядком звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили інші види злочинів невеликої тяжкості.

По-друге, важливим критерієм звільнення від кримінальної відповідальності є наявність певних об'єктивних або суб'єктивних обставин, від яких залежить таке звільнення. Одним із впливових факторів на відмову держави від кримінального переслідування визнається щире каяття злочинця та його посткримінальна поведінка (суб'єктивні ознаки), що в кінцевому підсумку дає можливість особі певною мірою самій впливати на рішення правоохоронних органів щодо звільнення від кримінальної відповідальності. Так, ст. ст. 45–47 КК України допускають звільнення від кримінальної відповідальності тільки за наявності щирого каяття та (або) позитивної посткримінальної поведінки, зокрема примирення, відшкодування збитків, усунення заподіяної шкоди та ін. Тобто підставою звільнення від кримінальної відповідальності, є дії, які обумовлюються свідомими вчинками людини, в яких проявляється її волевиявлення [7, с. 379]. І навпаки, ст.ст. 48–49 КК України встановлюють об'єктивні, незалежні від волі винного підстави, звільнення від кримінальної відповідальності. Однак і в таких випадках посткримінальна поведінка має значення для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Так, ст. 49 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності лише за умови невчинення особою нових злочинів або ухилення від слідства та суду.

Істотною умовою більшості видів звільнення від кримінальної відповідальності є встановлення факту вчинення особою злочину вперше. Так, ст. ст. 45–48 КК України прямо наголошують на можливості звільнення від кримінальної відповідальності лише у випадку вчинення злочину вперше. Судова практика визнає особу такою, що вчинила злочин вперше, у випадку, якщо вона раніше не вчиняла злочинів або раніше вчинила зло-

чин, що вже втратив правове значення (наприклад, закінчилися строки давності, знята судимість) [8]. Припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загальноправові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у т.ч. і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим [9].

В окремих ситуаціях грубе порушення угоди про працю може супроводжуватися скоєнням інших злочинів проти трудових прав людини, зокрема не виплата заробітної плати, інше грубе порушення законодавства про працю. В таких випадках суттєво ускладнюється вирішення питання щодо законності звільнення від кримінальної відповідальності [10, с. 9; 11, с. 34-37]. Якщо навіть всі злочини, які увійшли до ідеальної сукупності, визнати вчиненими вперше, то ст.ст. 45-48 КК України не можуть бути застосовані, оскільки в їх тексті йдеться про одиничний злочин. Тому у випадках встановлення у вчиненому особою ідеальної сукупності злочинів звільнення від кримінальної відповідальності за вказаними підставами відбуватися не може. Іншої позиції дотримується судова практика. Так, Пленум Верховного Суду роз'яснив, що вчинення триваючого або продовжуваного злочину, двох або більше злочинів невеликої тяжкості, які утворюють сукупність (за винятком реальної), не може бути перепорою для застосування ст. 45 КК України [12].

Проведений аналіз судової практики за застосування кримінально-правових норм, передбачених ст. ст. 172, 173 КК України, дозволяє констатувати факт широкого застосування національними судами різноманітних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за вказані злочини. Непоодинокими є випадки звільнення у зв'язку з при-

мирнням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), дійовим каяттям (ст. 45 КК України), передачею на поруки (ст. 47 КК України) і навіть зміною обстановки (ст. 48 КК України). В той же час, слід констатувати певну невідповідність у підходах до питання звільнення від кримінальної відповідальності за грубе порушення законодавства про працю та грубе порушення угоди про працю. Якщо в першому випадку звільнення від кримінальної відповідальності складає менше 2 % загальної кількості кримінальних проваджень, то в другому 60 %. Таку невідповідність, на нашу думку, можливо пояснити незначною кількістю кримінальних проваджень за ст. 173 КК України та використанням судами найменш суворого виду покарання за ст. 172 КК України - штрафу.

Прогресивними, з точки зору засобів диференціації кримінальної відповідальності, слід визнати положення ст. ст. 68 та 69-1 КК України стосовно призначення покарання за незакінчену злочинну діяльність та при наявності обставин, що пом'якшують покарання. Особливостями змін у чинне законодавство є те, що на рівні закону встановлені імперативні вимоги щодо притягнення до кримінальної відповідальності у випадку незакінченої злочинної діяльності або наявності конкретних пом'якшуючих обставин. Так, згідно зі ст. 68 КК України за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, а замаху – не більше двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання. Особливістю застосування положень ст. 68 КК України в нашому випадку є те, що грубе порушення угоди про працю є злочином невеликої тяжкості, а згідно з ч. 2 ст. 14 КК України готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності. Таким чином, диференціація кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю в залежності від завершеності злочинного посягання обмежена лише стадією замаху на злочин.

Крім того, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину) та 2 (добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди) частини першої статті 66 КК, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України (ст. 69-1 КК України).

Законодавчі новели стосовно диференціації кримінальної відповідальності у цьому напрямку слід визнати вдалим, які в цілому дозволяють розширити межі ґрадування відповідальності в залежності від наявності додаткових позитивних аспектів у поведінці злочинця, мінімізації заподіяної шкоди чи взагалі при її відсутності, а також запобігти розширенню судового розсуду. Незважаючи на те, що зазначені обставини, регламентовані розділом XI КК України «Призначення покарання», за своєю правовою природою вони можуть бути віднесені до засобів диференціації відповідальності. Вони відображають істотну зміну суспільної небезпеки скоєного і варіюють рамки типового покарання. На думку Т. О. Леснієвські-Костаревої, за своєю суттю, це не обтяжуючі або пом'якшуючі обставини, в рамках інституту індивідуалізації кримінальної відповідальності (і призначення покарання), а кваліфікуючі і привілейовані ознаки як засіб диференціації кримінальної відповідальності [6, с. 245].

Щодо наступного засобу диференціації кримінальної відповідальності слід зазначити, що в історії вітчизняного кримінального законодавства, починаючи з перших законодавчих актів до теперішнього часу, простежується чітка тенденція до все більш широкого використання кваліфікуючих і привілейованих ознак. У КК УРСР 1960 р близько половини статей Особливої частини містили ці ознаки.

Кваліфіковані, включаючи особливо кваліфіковані, склади превалювали за чисельністю над основними складами злочинів - закон налічував близько шістдесяти видів розглянутих ознак, а в новому кримінальному законодавстві їх близько сотні, що становить більше половини всіх складів злочинів. Привілейовані склади злочинів складають значну меншість від основних та кваліфікованих складів злочинів.

Новий кримінальний закон не тільки став активніше використовувати кваліфікуючі і привілейовані ознаки для диференціації кримінальної відповідальності. Поліпшилася законодавча техніка конструювання складів з подібними ознаками, їх набір, з кримінологічної точки зору, став більш обґрунтованим. З'являються передумови законодавчої регламентації в Загальній частині положень, що стосуються всього масиву кваліфікуючих ознак.

Однак вирішення низки питань не можна визнати оптимальним, як думається, багато в чому через те, що не визначені вихідні положення, теоретична база реформування даної сфери правового регулювання.

Звідси зміни регламентації кваліфікованих і привілейованих ознак в Загальній та Особливій частинах нерідко носять фрагментарний характер, немає відчуття цілісної концепції, яка витікає з визнання функціонального призначення інституту кваліфікуючих ознак - диференціювати кримінальну відповідальність.

Вважаємо, ситуація ускладнюється тим, що в теорії до кінця не склалося вчення про кваліфіковані (привілейовані) обставини як про самостійний засіб диференціації кримінальної відповідальності [6, с. 229]. Зокрема, ст. 28 КК України визначає форми співучасті у вчиненні злочину: група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група та злочинна організація. Без сумніву, визначення сутнісних ознак зазначених форм співучасті у Загальній частині КК України спрощує практичне застосування даного інституту. До того ж, не викликає заперечень той факт, що скоєння злочину у співучасті стало і суттєво підвищує ступінь

суспільної небезпеки скоєного, що підтверджується неодноразовим використанням даної ознаки при конструюванні кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів будь-якого виду в Особливій частині КК України. Однак у Загальній частині надано лише законодавче визначення форм співучасті, але не вказана ступінь впливу на рамки санкції. На жаль, навіть за прикладом КК РФ не здійснена пряма вказівка на посилення кримінальної відповідальності у випадку скоєння злочину у співучасті (ст. 35 КК РФ), не говорячи вже про можливість градування покарання за прикладом незакінченої злочинної діяльності або наявності рецидиву, як це передбачено частиною 2 статті 68 КК РФ. Окрім співучасті актуальним питання диференціації кримінальної відповідальності у Загальній частині є стосовно таких кваліфікованих та привілейованих ознак як множинність злочинів, скоєння злочину службовою особою або неповнолітнім. Як зазначає Т. О. Леснієвські-Костарева, «логічно і доцільно визначити в Загальній частині кримінального закону міру відповідної зміни покарання для окремих кваліфікованих та привілейованих ознак. При такому вирішенні питання економиться законодавчий матеріал, а запропонована конструкція відповідає рівню законодавчої техніки, прийнятому в зарубіжному кримінальному законодавстві» [6, с. 246].

Чинна редакція статті 173 КК України передбачає єдину кваліфікуючу обставину (ч. 2), вчинення грубого порушення угоди про працю стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України. В той же час диференціація кримінальної відповідальності за рахунок кваліфікуючих ознак може бути розширена за рахунок інших, характерних для порушень трудових прав людини ознак. По-перше, це стосується певної, найбільш незахищеної категорії працівників. Так, ст. 172 КК України передбачає посилення відповідальності за грубе порушення законодавства про працю, вчинене щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину

віком до 14 років або дитину з інвалідністю. По-друге, особливостями даних злочинів є їх систематичність та неодноразовість, що теж було б доцільно відобразити у відповідному складі злочину, як це зроблено у ч. 2 ст. 172 КК України.

Висновки. Враховуючи суспільну небезпечність грубого порушення угоди про працю та реальних можливостей відновлення порушуваних трудових прав людини, чинним законодавством передбачені широкі можливості диференціації кримінальної відповідальності, передбачені як нормами Загальної, так і Особливої частин КК. Зокрема, різноманітні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання за незакінчену злочинну діяльність, призначення покарання з урахуванням пом'якшуючих обставин, а також кваліфікуючі ознаки. Все це дає достатні можливості ще на рівні закону врахувати особливості та ступінь суспільної небезпеки скоєного та особи винного у грубому порушенні угоди про працю. Особливості ж конкретного суспільно небезпечного діяння можуть бути відкориговані на рівні індивідуалізації покарання відповідним правозастосовним органом.

У той же час, на нашу думку, більш широке використання кваліфікованих ознак у досліджуваному складі злочину дозволить по можливості точніше врахувати типову ступінь суспільної небезпеки скоєного та особливості окремих злочинних посягань на трудові права людини, що в цілому дозволить ефективніше реалізувати цілі та завдання кримінального законодавства у сфері реалізації кримінальної відповідальності.

Література

1. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 558 с.
2. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / За заг. ред. О. М. Джузи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
3. Павликівський В. І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов'язані з посяганням на життя та

здоров'я. автореф. ... дис. к.ю.н. 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.

4. Показники злочинності за 2018 рік. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України URL : <https://www.gp.gov.ua/>.

5. Заборгованість із виплати заробітної плати у 2018 році http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/zvz/zvz_18_u.htm.

6. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА, 2000. 400 с.

7. Проблемы общей теории государства и права : учебник для вузов / Н. В. Варламова, В. В. Лазарев, В. В. Лапаева и др. ; под ред. В. С. Нерсисянца. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 813.

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 23.12.2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної

відповідальності» URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

9. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 27.09.2018 р.- № 647/1831/15-к URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>.

10. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений : учебное пособие. Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. 54 с.

11. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины /- М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 2000. 128 с.

12. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 23.12.2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

